

Azərbaycanın özü qədər əbədi

1969 2024

Hər bir xalqın tarixində, taleyində Lider faktorunun müstəsna əhəmiyyəti var. Milli Liderlə bağlı tarixi günlər də yaşadığı mənə yükü ilə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu səbəbdən 14 iyul 1969-cu il - Azərbaycan tarixinə sızan bir təqvim günü deyil, müstəqilliyə gedən yolun, inkişafın, intibahın və yüksəlişin başlanğıcı, xalqın özünə qayıdış tarixi kimi düşüb. Ulu Öndər Heydər Əliyev Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin (KP) 1969-cu il 14 iyul plenumunda respublika siyasətinə cavabdeh seçilməsindən düz 55 il ötür. Bəs bu gün özünün ən güclü və möhtəşəm dövrünü yaşayan bir xalq üçün 14 iyul tarixinin, bütövlükdə Ümummilli Liderin Azərbaycana ilk dəfə rəhbərlik etdiyi 13 illik mərhələnin - 1969-1982-ci illərin xüsusi əhəmiyyəti nədir? Bu dövr xalqımıza nə verdi? Ümummilli Liderin sovet dövründə 13 illik fəaliyyəti olmasaydı, indiki Azərbaycan necə görünərdi? Yəqin ki, bu barədə çoxxum düşünmüşük.

Xilaskarlıq missiyası: milli şüurun dirçəldilməsi, soykəkö qayıdışın başlanğıcı

Ulu Öndərin dövlət xadimi kimi formalaşmasında ödəniş 50-60-cı illəri həlledici rol oynayıb. Məhz bu illərdə vəzifə pillələrində yüksəlişi ona imkan verirdi ki, sovet dövlətçiliyinin mahiyyətinə dərinləndirən bələd olsun. Çoxsaylı repressiyalardan, II Dünya müharibəsindən çıxmış sovetlərin çəkist sistemindən hakimiyyət birinciliyinə gəlmək, Nərimanov və Bağirovun acı taleyindən sonra 1969-cu ildə Azərbaycana rəhbərlik etmək çox çətin bir missiya idi. Onu da xüsusi vurğulayacaq ki, qarızım, cümhuriyyət və sovet dövrü liderlərinin heç biri onun qədər yüksələ, uzun illər zirvədə qala və ikinci dəfə hakimiyyətə qayıda bilmədilər. Həmin illərdə milli kadrlar heç nəyi həll edə bilmirdi, dövlət təhlükəsizliyi orqanlarında isə vəziyyət, sadəcə olaraq, milli monafelər baxımından faciəli idi. Həmin dövrdə Ulu Öndər Heydər Əliyev müəyyən taktiki addımlarla mənsub olduğu xalq üçün strateji planları həyata keçirməyə çalışdı. Bunlardan birincisi isə xalqı özünə tanıdırmaq, onun etnokulturoloji həyatını bərpa etmək idi. Daha şəxsiyyət həmin dövrdə bütün ideoloji-siyasi maneələrdən sınaq keçərək Azərbaycan xalqının milli inkişaf konsepsiyasını irəli sürdü, ictimai şüurdaki qorxunu aradan qaldırdı, cəmiyyəti bütün səhərlər üzrə gələcək mənavi və iqtisadi yüksəlişlərə ruhlandırdı. Hər bir Azərbaycan vətəndaşına bələd bir inam əslənki ki, bu xalq nə vaxtsa öz azadlığına qovuşacaq. Ümummilli Liderimiz Azərbaycan xalqının şüurunda məhz bu inqilabi dəyişikliyi yaratdı.

Heydər Əliyevin 1969-cu ilin iyulunda təhvil aldığı Azərbaycanın elitası kosmopolit və daha çox rusdilli idi. Paytaxt Bakı elitanın formalaşması baxımından milli xüsusiyyətlərdən getdikcə uzaqlaşdı. Ulu Öndər ilk növbədə sosial-iqtisadi alətlərin köməyi ilə çox qısa bir müddətdə bu prosesin axarını dəyişməyə nail oldu. Öndən öncə elitanın formalaşması prosesi əsasən imperiya mərkəzinə bağlı klientalist bir mühitdə baş verirdi. Belə bir mühitdə millət öz elitasını formalaşdırma bilmir, çünki "sosial lift"lər çalışmırdı. Belə olduğu halda millətin ön layihəli övladları "mədəni sərətdə" siyasi idarəetmədən kənar saxlanılır, rus, erməni və sair qeyri-azərbaycanlı mənşəli elitani qoruyub saxlayırdı. Ümummilli Lider yaxşı başa düşürdü ki, hər bir xalqın milli-mənəvi irsini, mental-əlaqi dəyərlərini qoruyub saxlamaq, genetik yaddaşını, tarixi kimliyini, özünəməxsusluğunu gələcək nəsillərə ötürmək çətin missiyadır, lakin həmin xalqın mövcudluğu və gələcəyi üçün mühüm şərtdir. Heydər Əliyev Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutundan sonra siyasi realıqdan çıxıb ideya formasında azərbaycanlıların istiqal duyğularında güclənmə kimi közörən milli dövlətçilik düşüncəsini - XX əsrin 70-ci illərinin əvvəllərindən başlayaraq əsrin sonlarına doğru - müstəqil Azərbaycan dövləti kimi özəmətlə realığa qovuşdurdu.

Beləliklə, 1969-cu il iyulun 14-də Ümummilli Lider Heydər Əliyev Azərbaycan rəhbər seçilməsi - təqribən on üç illik dövr xalqımızın tarixinə həm də milli özünüdərkini, soykəkö qayıdışın başlanğıcı dövrü kimi yazıldı. Bu həm də bir liderin milləti getdikcə assimilyasiya olunmaq təhlükəsindən xilas etməsi de-

mək idi. O, milli siyasət həyata keçirməklə sovet liderlərinə məxsus stereotipləri dağıtdı. Zəkasi, vətənpərvərliyi və təşəbbüskarlığı ilə respublikamıza düşmən münasibət bəsləyən qüvvələrin cəhdlərinin qarşısını aldı, torəqinin sosial-iqtisadi bazasını yaratmaqla yanaşı, siyasi-ideoloji əhəmiyyətə malik olan mühüm işlər gördü. Ulu Öndərin bu xilaskarlıq missiyası ilə bağlı Prezident İlham Əliyev bu sözləri qeyd etmişdir: "Azərbaycan xalqı öz xilasını, öz gələcəyini ancaq Heydər Əliyevdə gördürdü və bu münasibətin, bu fikirlərin, olbətə ki, çox böyük əsasları vardı. Çünki 1970-ci illərdə və 1980-ci

illərin əvvəllərində Azərbaycanda yaşanan inkişaf Heydər Əliyevin adı ilə bağlı olmuşdur. Azərbaycan üçün həlledici anlarda məhz onun qətiyyəti, onun sözü həlledici rol oynamışdır".

Aqrar əyalətdən inkişaf etmiş sənaye respublikasına doğru

Sovet hakimiyyəti illərində Azərbaycan zəngin potensiala malik olsa da, SSRİ büdcəsini külli miqdarda vəsaitlə təmin etsə də, zəif aqrar respublika, xam neft istehsalçısı kimi tanınır, bir sıra sosial-iqtisadi göstəricilərə görə digər respublikalardan ger qalırdı. Yaranmış vəziyyət əsaslı dönüş, ciddi islahatlar tələb edirdi. Ulu Öndər məhz bu istiqamətdə fundamental strateji tədbirlər görməklə davamlı və nizamlı inkişafı təmin etməyi bacardı. Bu dövrdə sənayeləşmə iqtisadi siyasətin əsas istiqamətlərindən biri kimi müəyyənləşdirildi. Sənaye müəssisələrinin tikilib istifadəyə verilməsi və digər işlər sayəsində bu sahədə mühüm irəliləyiş qeyd alındı. Azərbaycanın qısa müddətdə ittiqaf səviyyəsində sənaye istehsalının artım sürətində görə ilk yerdə qərarlaşması təsədüf deyildi. Bu, eyni zamanda aqrar sektorda da canlanmaya və inkişaf meyillərinə zəmin yaratdı. Kənd təsərrüfatı sənaye təməli üzərində inkişaf etdirildi və istehsal olunan məhsulların orta illik həcmi davamlı olaraq artırıldı. Eyni zamanda neft sənayesinin inkişafına diqqət ayrıldı. Neft hasilatının artırılması təmin etməklə, ehtiyatlardan səmərəli istifadə sayəsində bu sahədə sabit və davamlı inkişafa nail olundu.

1969-1985-ci illərdə Azərbaycanda 213 yeni iri sənaye müəssisəsi istismara verildi, dünyanın 65 ölkəsinə 350 adda məhsul ixrac olundu. Həmin illər ərzində Azərbaycanın milli gəlirinin ümumi həcmi 2,5 dəfə artdı. Respublikada ədambaşına düşən ümumdaxili məhsul istehsalının 2,5, sənaye istehsalının 3, kənd təsərrüfatı məhsullarının 2 dəfə artımına nail olundu.

Həmin illərdə Azərbaycan nəhəng tikinti-quruculuq meydanını xatırladı. Görülən işlər nəticəsində Bakının və respublika rayonlarının siması yeniləndi. Yaşayış binalarının, mehmanxanaların, məktəblərin, mədəniyyət saraylarının tikilməsi, iqtisadiyyatımızın nüvəsini təşkil edən fabriklərin,

Milli şüurun dirçəldilməsi, xalqın özünə qayıdış tarixi

zavodların, nəhəng sənaye obyektlərinin, iri istehsal komplekslərinin, su anbarlarının, müasir yol infrastrukturunun yaradılması sosial-iqtisadi inkişafa yeni təkən və töhfə verdi. Respublikanın paytaxtı Bakı yeni mikrorayonlar, park və xiyabanlar, küçə və meydanlar hesabına böyüyərək gözəlləşdi. "Gülüstən" və "Respublika" sarayları, Prezident sarayı və Milli Məclisin binası, "Moskva", "Azərbaycan", "Abşeron" mehmanxanaları, Əl oyunları sarayı və Olimpiya İdman Kompleksi, metro stansiyaları və digərləri həmin dövrdə tikilmiş, N.Nərimanova, C.Cabbarlıya, Nəsimiyə, H.Cavidə və digər görkəmli həmvətənlərimizə abidələr qoyuldu, onlarla ədəbiyyat və incəsənət xadimində, sənətkar fəxr adları, dövlət mükafatları verildi.

1983-cü ildə Bakı-Qrozni neft kəmərinin, 1985-ci ildə Dərindən Özülləri Zavodunun, Bakıda "Ulduz" Elektrik Cihazqayırma, Sumqayıtda Məişət Kompresorları zavodlarının, 1981-1984-cü illərdə Şəmkir Su-Elektrik Stansiyasının və digər sənaye obyektlərinin tikilib istifadəyə verilməsi sürətlə inkişaf edən Azərbaycanda əhalinin rifahının yaxşılaşmasına ciddi töhfə göstərdi. Bakıda, Naxçıvanda, Gəncədə, Mingəçevirdə, Lənkəranda, Xankəndidə bir-birinin ardınca elektronika, elektrotexnika, radiotexnika, cihazqayırma, doz-gahqayırma zavod və müəssisələri tikilib istifadəyə verildi.

Ulu Öndər Heydər Əliyevin Azərbaycan rəhbərliyi sayəsində digər ittiqaf ölkələrindən fərqli olaraq, SSRİ məkanında iki respublika - Rusiya Federasiyası və Azərbaycan dotasiya olmadan yaşayırdı. Beləliklə, iqtisadi bəzənlər gücləndirilməsi digər sahələrdə də inkişaf üçün etibarlı zəmin, əlverişli şərait formalaşdırdı.

Milli kadrların hazırlanması və elmi-mədəni elitanın formalaşdırılması

1969-1982-ci illərdə müstəqil dövlətçiliyimiz üçün həyati əhəmiyyət kəsb edən milli kadrların hazırlanması istiqamətində mühüm baza rolunu oynayan elmin, təhsilin inkişafına da xüsusi diqqət yetirildi. Təsədüf deyil ki, həmin illər həm də Azərbaycanda elm və təhsilin inkişaf dövrü kimi xatırlanır. Təhsil sektorunda ardıcıl və davamlı islahatlar həyata keçirildi.

İlk növbədə təhsil sektorunun maddi-texniki bazası yaxşılaşdırıldı. Xüsusi intellektual təbəqənin formalaşdırılması istiqamətində normativ baza yaradıldı və buna müvafiq olaraq praktik müstəvidə əhəmiyyətli tədbirlər görüldü.

Ümummilli Liderin Azərbaycan təhsilinin inkişafındakı müstəsna xidmətlərindən biri də bu idi ki, Azərbaycandan kənar, keçmiş SSRİ-nin 50-dən artıq böyük şəhərinin 170-dən çox ən məşhur ali məktəbində respublikamızın yüksəkixtisaslı mütəxəssis kimi hazırlanması həyata keçirilmişdir. Onların əksəriyyəti bu gün müstəqil Azərbaycanın iqtisadiyyatının, elminin, təhsilinin inkişafında, dövlətçiliyinin möhkəmləndirilməsində fəal iştirak edirlər.

Ulu Öndər azərbaycanlı gənclərin Rusiyanın nüfuzlu universitetlərində təhsil almaları üçün əlavə yerlər ayrılmasına nail olurdu və sovet dövründə bu ölkənin ali məktəblərində təhsil alan gənclərimizin sayı artdı. Əgər 1969-1970-ci tədris ilində təhsil almaq üçün 47 gənc göndərilmişdisə, 1975-ci ildə bu göstərici 14 dəfə artaraq təxminən 700 nəfərə çatmışdı. Bu sahədə artım sonrakı illərdə də davam etdirildi. Əgər 1970-ci ilə qədər təhsil almaq üçün respublikadan kənar göndərilmişdir. İttiqad Azərbaycanlılar yalnız 40 faiz təşkil edirdisə, 1976-cı ildə Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti nəticəsində bu rəqəm 85 faizə, 1977-ci ildə 92 faizə, 1980-ci ildə 97,6 faizə çatmışdır.

Bundan başqa, 1969-cu ildə Azərbaycanda 765 orta məktəbdə ildə 73 min şagird təhsil alırdısa, 1981-ci ildə 335 min şagirdi əhatə edən 2625 məktəb və günüzadılmış qrup fəaliyyət göstərirdi. Ümummilli Liderimizin hakimiyyətinin birinci dövründə ali məktəblərdə 100-dən artıq ixtisas açılıb, 6 yeni ali məktəb, 12 orta ixtisas məktəbi yaradılıb.

Ulu Öndər ölkəmiz üçün hərbi kadrların hazırlanması məsələsini də daima diqqətdə saxlayırdı. Belə ki, milli hərbi kadrları yetişdirmək və sovet İttiqaqının hərbi ali məktəblərinə azərbaycanlı gənclərin daxil olmasını təmin etmək üçün 1971-ci ildə Bakıda Cəmşid Naxçıvanski adına Hərbi Məktəb yaradıldı. Bununla yanaşı, Heydər Əli-

yanında rus dili hakim və rəsmi dil idi. Xalqımızın böyük oğlu tarixdə misli görünməmiş cəsarət, siyasi müdriklik nümayiş etdirdi, Azərbaycan Dövlət Universitetinin 50 illiyinə həsr olunan tənənəli toplantıda Azərbaycan dilində çıxış edərək ana dilimizə, milli dəyərlərimizə sahib çıxacağı nümayiş etdirdi. Bunun davamı olaraq o, yüksək səviyyəli digər yığıncaqlarda, konfranslarda, dövlət səviyyəsində aparılan tədbirlərdə ana dilində parlaq çıxışlar edərək özünü böyük hörmət və məhəbbət qazandı. 1978-ci il aprel ayının 2-də doqquzuncu çağırış Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası Konstitusiyasının layihəsi və onun ümumxalq müzakirəsinin yekunlarına həsr olunmuş yeddinci sessiyasında mürəzə ilə çıxış edən Azərbaycan rəhbərinin təklifi ilə konstitusiyanın 73-cü maddəsini aşağıdakı redaksiyada vermək təklifi olundu: "Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının dövlət dili Azərbaycan dilidir". Həmin dövrdə belə bir maddənin əlavə edilməsi çox böyük risk idi. Lakin Ulu Öndər hər bir təhlükəni gözə alaraq milli iradə nümayiş etdirmiş və öz istəyinə nail ola bilmişdi. Təsədüf deyil ki, bunun ardınca "Müasir Azərbaycan dili" və

Mərkəzi Komitəsi Siyasi Bürosunun üzvü seçildi, bunun ardınca SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini vəzifəsinə təyin edildi. O, bu vəzifədə bir çox mühüm sahəyə nəzarət və rəhbərlik etdi. Ulu Öndər fəaliyyəti ilə təkcə sovet məkanında deyil, onun sərhədlərini aşan böyük nüfuzə sahib oldu. Onun xüsusi ilə Baykal Amur Magistralının (BAM) tikintisinə, magistral xətt boyunca yüzlərcə stansiyanın, şəhərlərin inşasına rəhbərlik etməsi bu gün də böyük hörmət və ehtiramla xatırlanır. Bu yaxınlarda Rusiya Prezidenti Vladimir Putin Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevlə birlikdə Baykal-Amur Magistralının 50 illik yubileyi münasibətilə dəmir yolu sahəsinin vətənlər və işçiləri ilə görüşdə bildirdi ki, "Heydər Əliyev oğlu BAM-ın tarixində müstəsna, böyük rol oynayıb. Heydər Əliyev SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini kimi Baykal-Amur Magistralının tikintisinə kuratorluq etdi, bu çox çətin layihənin baş tutması üçün əlindən gələni əsirgənmirdi".

Ulu Öndər Heydər Əliyev Sovet İttiqaqı Kommunist Partiyasının Mərkəzi Komitəsinin Siyasi Bürosunun üzvü və SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini vəzifəsində çalışarkən dünyanın ən mürəkkəb tuneli sayılan və xarici ölkə şirkətlərinin inşa edə bilmədiyi Baykal Amur Magistralındakı Severomuyski tuneli uğurla tikilib. Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövəmdə tikintisinə başlanılan magistralın 210 kilometrliyi azərbaycanlılar tərəfindən Ulkan stansiyası inşa edilib və onun ətrafında Ulkan qəsəbəsi salınıb. Həmin qəsəbənin salınması isə birbaşa Ulu Öndərin nəzarəti altında həyata keçirilib. Qeyd edək ki, Azərbaycandan ilk inşaat dəstəsi bu ərazilərdə 1975-ci ilin əvvəlində gəlib. Azərbaycanlıların da iştirakı ilə tikilən və 209 km uzunluqda olan dəmir yolu xəttinin çəkilişi vaxtından 2 ay əvvəl başa çatdırılıb.

Dirçəlişdən Qurtuluşa və Zəfərə gedən yol

1969-cu ildən keçən 55 illik tarixi bir dövr Ulu Öndərin sovet dövründə 13 illik fəaliyyəti ərzində gördüyü işlərin məhsulətliliyini, uzaqgörən strateji düşüncənin coğrafiyasının genişliyini göstərir. Tarix bir daha sübut etdi ki, 44 günlük Vətən müharibəsində Zəfər qazanılması, həmçinin post-müharibə dövründə ərazi bütövlülmüzlərin suverenliyimizin bərpası və təminatı üçün atılmış düşünlü addımlar son yarımsərhətli Heydər Əliyev siyasi kursunun parlaq nəticələridir. XX əsrin 60-cı illərində müstəqilliyimizin fundamental əsasları olan nəhəng quruculuq işləri görülməyib, müstəqilliyimiz və zəfərimiz də bu qədər möhtəşəm və əbədi olmazdı. Tarix sübut etdi ki, Heydər Əliyevin Azərbaycanda siyasi rəhbərlikdə olduğu hər iki mərhələ arasındakı, xüsusilə 1985-1993-cü illərdə "dövlət quruculuq xətti" qırılan kimi sovet coğrafiyasının hər yerində - təkcə Ermonistandan deyil, Rusiyadan Orta Asiyaya və Gürcüstan qədər azərbaycanlılara qarşı təzyiqlər və onların kütləvi köçü başlandı.

Xüsusi ilə qeyd edək ki, 1985-ci ildə SSRİ-də Mixail Qorbaçovun hakimiyyətinin "beyin komandası"nda ermənilərin üstünlük təşkil etməsi və Moskvadakı yeganə azərbaycanlı Heydər Əliyevin vəzifədən uzaqlaşdırılması "Miatsum" tələblərinin artması ilə nəticələndi. 1993-cü ildə xiyabanlara və çadır şəhərciklərinə bürünən Azərbaycana xalqın təkidi ilə rəhbərliyə dəvət ediləndə Ulu Öndər Heydər Əliyev hansı tarixi missiya qarşısında olduğunu yaxşı dərk edirdi.

Ulu Öndərin sovet dövründəki xidmətləri böyük ehtiramla xatırlanır

1982-ci ilin dekabrında Heydər Əliyev SSRİ Kommunist Partiyası

Araz XUDADANOV,
Yeni Azərbaycan Partiyası
Sabunçu Rayon Təşkilatının sədri